

Goed vrij zijn – hoe doe je dat? is het jaarthema van de Remonstranten in 2026-2027.

De basis van het jaarthema bestaat uit zes essays over deelaspecten van vrijheid die in de respectievelijke nummers van AdRem worden gepubliceerd. In dit tweede essay betoogt

Rachelle van Andel dat vrijheid een wereld nodig heeft om tot wasdom te komen. Een wereld van dingen, structuren, instituties en verhalen die maken dat mensen elkaar kunnen

ontmoeten en waarin een gedeelde meerstemmige werkelijkheid kan ontstaan en groeien

En precies die gedeelde wereld, het grondwerk van onze vrijheid, staat onder druk.

WAAR DE WILDE DINGEN ZIJN

RACHELLE VAN ANDEL

Een moeder die haar kind omhooghoudt naar de zon. Tot mijn schaamte was deze hoekgevel van ons kerkgebouw mij nooit eerder opgevallen.

Tot afgelopen september. Voor de startzondag van Vrijburg maakte ik een quiz over de kerk. Zo kwam ik het beeldhouwwerk van Louise Beijerman, dochter van remonstrants predikant J.A. Beijerman, op het spoor, een vrouwelijke

pionier in de beeldhouwkunst. De gevels verbeelden de menselijke verbinding met het goddelijke, vrij naar de remonstrantse beginselverklaring: *God eren en dienen*. Beijerman weigerde zich bij de Kultuurkamer aan te sluiten waarmee de nazi's de kunstwereld controleerden en censureerden. Ik kijk nu anders naar haar werk. Wat als vrijheid niet bij onszelf begint, maar bij hoe wij ons kunnen verhouden tot de wereld om ons heen?

Vrijheid heeft de wereld nodig

De wereld waarin wij leven vormt ons en wij maken die wereld. De vraag *Goed vrij zijn – hoe doe je dat?* veronderstelt dat je vrijheid kunt leren, oefenen en cultiveren. In welke wereld leren mensen vrij te

zijn? En wat hebben we nodig om die wereld met elkaar te maken? In dit essay betoog ik dat vrijheid een wereld nodig heeft om tot wasdom te komen. Een wereld van dingen, structuren, instituties en verhalen die maken dat mensen elkaar kunnen ontmoeten en waarin een gedeelde meerstemmige werkelijkheid kan ontstaan en groeien. En precies die gedeelde wereld, het grondwerk van onze vrijheid, staat onder druk. Het grondwerk van onze vrijheid is geen gegeven, maar een verworvenheid. Het moet telkens opnieuw gemaakt, onderhouden en verdedigd worden.

Op 1 augustus afgelopen zomer stroomde het Jaarbeursplein in Utrecht vol met mensen die Europa wilden redden. Save Europe Act, het netwerk achter de bijeenkomst, pleit voor een volledige stop op niet-westerse immigratie en voor *remigratie*. AIVD en NCTV besteden in een recente analyse aandacht aan de normalisering van rechts-extremistisch gedachtegoed. Binnen rechts-extremistische kringen wordt met *remigratie* het vertrek bedoeld van mensen met een niet-westerse migratieachtergrond uit Europa en Noord-Amerika, ongeacht hun verblijfsstatus of verblijfsduur. Het begrip wordt daarbij bewust gebruikt als eufemisme voor gedwongen uitzettingen op basis van huidskleur of geloof, met name gericht op de islam. Een maand later wint Alternative für Deutschland (AfD) in de Duitse deelstaat Saksen-Anhalt met 43,8% van de stemmen.

Duidelijke vijanden, heldere oplossingen

Het is belangrijk om de ideeën van dit soort partijen serieus te nemen, zo stelt historicus Beatrice de Graaf in een column in NRC. Stemgedrag komt niet alleen voort uit sociaaleconomische onvrede. Extremistische bewegingen bieden een sterk verhaal met duidelijke vijanden en heldere oplossingen.

Saksen-Anhalt is volgens haar *leeg* aan democratische infrastructuur: kerken, vakbonden, verenigingen en vrijwilligersorganisaties. Waar zulke verbanden verdwijnen, kunnen extremistische verhalen volgens haar gemakkelijker een vlucht nemen. Kerken of verenigingen brengen mensen samen die elkaar anders niet zouden ontmoeten of uitkiezen.

Op zulke plekken worden zij geconfronteerd met anderen met wie ze een wereld moeten delen. Wanneer die plekken verdwijnen, verdwijnen daarmee ook praktijken waarin samenleven met verschil geoefend kan worden.

Publieke dingen

Politiek filosoof Bonnie Honig helpt om nog een laag van die democratische infrastructuur te ontleden. In *Publieke dingen: democratie ontregeld* richt zij haar aandacht op de concrete, materiële wereld die het fundament vormt onder ons democratisch leven: denk aan bibliotheken, universiteiten, maar ook aan bruggen of rioolwaterzuiveringsinstallaties. Deze materiële kant van democratie wordt gemakkelijk over het hoofd gezien. We denken bij democratie aan verkiezingen, debatten en politieke besluiten, maar daaronder ligt een gedeelde materiële wereld die we gebruiken, onderhouden en met elkaar vormgeven.

Onze betrokkenheid bij die publieke dingen ligt niet van tevoren vast. Ze kan ontstaan doordat we ze gebruiken, er zorg voor dragen, erover van mening verschillen of ervoor in actie komen. Voorwaarde is wel dat mensen als gelijken bij die publieke dingen betrokken kunnen zijn. Honig vat dit samen in een kernzin: democratie is geworteld in een gemeenschappelijke liefde voor, afkeer van en discussie over publieke dingen. Zonder publieke dingen wordt gezamenlijke actie onmogelijk. Vrijheid is dus altijd ook een wereldlijke praktijk die afhankelijk is van de dingen om ons heen die richting geven en oriëntatie bieden.

Gedeelde verhalen

Maar die gedeelde wereld krijgt ook betekenis door de verhalen die we erover vertellen. Wie hoort erbij, en wie niet? Wat delen we met elkaar en wat moet beschermd worden? Over deze vragen wordt een publieke strijd gevoerd, waarin uiterst rechtse verhalen steeds vaker klinken. Hier gebruik ik *uiterst rechts* als overkoepelende term voor radicaal-rechtse en extreemrechtse bewegingen. Uiterst rechtse bewegingen beroepen zich op een vermeende joods-christelijke erfenis van Europa. Het christendom wordt zo een middel om af te bakenen wie bij Europa hoort en wie niet.

In *The Claim to Christianity: Responding to the far right* laten bijbelwetenschapper Hannah Strømmen en theoloog Ulrich Schmiedel zien hoe uiterst rechts het christendom opeist als identiteitsmarker van dit zogenaamde joods-christelijke erfgoed.

DE MATERIËLE KANT VAN DEMOCRATIE WORDT GEMAKKELIJK OVER HET HOOFD GEZIEN

Het christendom wordt dan cultureel bezit: iets wat bij ons hoort en beschermd moet worden tegen hen, waarbij vooral moslims als anderen verschijnen. Strømmen en Schmiedel spreken over een semantische strijd om te bepalen wat het christendom betekent. Wanneer het christendom wordt opgevat als bezit, moet het worden afgebakend. De wereld wordt overzichtelijk gemaakt en wij-zij-denken wordt vergroot. De pluraliteit die bij een open en vrije samenleving hoort, wordt dan een bedreiging en het bezit moet worden beschermd.

Christendom als levende traditie

Voor Strømmen en Schmiedel moet het christendom worden gezien als *project in plaats van bezit*. Het christendom is een levende traditie die betekenis krijgt in relatie tot anderen en telkens opnieuw wordt geïnterpreteerd en geleefd.

Dat vraagt ook iets van christenen zelf. Het betekent dat christenen hun eigen traditie niet alleen tegen misbruik moeten verdedigen, maar ook kritisch moeten kijken naar bronnen binnen die traditie zelf. Antisemitisme, islamofobie, kolonialisme en geweld zijn niet alleen vreemde elementen van buiten, maar maken ook deel uit van de geschiedenis van het christendom en van christelijke instituties en kerken.

Strømmen en Schmiedel onderscheiden twee mogelijke kerkelijke reacties op uiterst rechts. Een consoliderende kerk probeert mensen met verschillende politieke overtuigingen bijeen te houden en vermijdt daarom expliciete politieke stellingname. Een uitdagende kerk kiest juist nadrukkelijk de zijde van mensen die worden gemarginaliseerd en uitgesloten. Strømmen en Schmiedel noemen dit een *double bind*. Die spanning is niet zomaar op te lossen. Een kerk wil ruimte houden voor diverse opvattingen. Maar wie ruimte geeft, maakt ook keuzes over wat binnen die ruimte kan klinken en machtsverhoudingen spelen daarin een rol.

Kerkelijke ruimte nooit neutraal

Het uithouden van die spanning is dus lang niet altijd wenselijk. Wanneer mensen worden gemarginaliseerd, uitgesloten of in hun waardigheid aangetast, wordt het bewaren van neutraliteit zelf een keuze. Dan wordt zichtbaar dat een kerkelijke ruimte nooit neutraal kan zijn: ook door geen positie in te nemen, geeft de kerk mede vorm aan wat binnen die ruimte als aanvaardbaar wordt gezien en mogelijk wordt gemaakt. Wat voor de kerkelijke ruimte geldt, geldt ook voor onszelf. We worden gevormd in relaties, door anderen en door de wereld waarin we leven. De theoloog Catherine Keller helpt om die gedachte verder te doordenken. Voor Keller is de werkelijk-

heid geen vaststaand geheel, maar voortdurend in wording (*becoming*). Mensen, dieren, dingen en de aarde bestaan niet los van elkaar, maar in relaties die veranderen en nieuwe mogelijkheden scheppen. Er blijft ruimte voor wat nog niet vastligt en nog kan ontstaan. Op die plek zit iets onbepaalds, iets wilds. Het bekende kinderboek *Where the Wild Things Are* van Maurice Sendak speelt hiermee. Het kind Max wordt na wat baldadigheid zonder eten naar zijn kamer gestuurd. Daar begint de wereld te veranderen en reist hij naar de wilde dingen. Max kan in zijn verbeelding koning worden en spelen met het wilde. Maar hij kan de monsters niet temmen en de wereld niet volledig naar zijn hand zetten. De vrijheid bestaat in de ruimte die niet te controleren valt. Hij keert weer terug naar huis, waar een bordje eten op hem wacht.

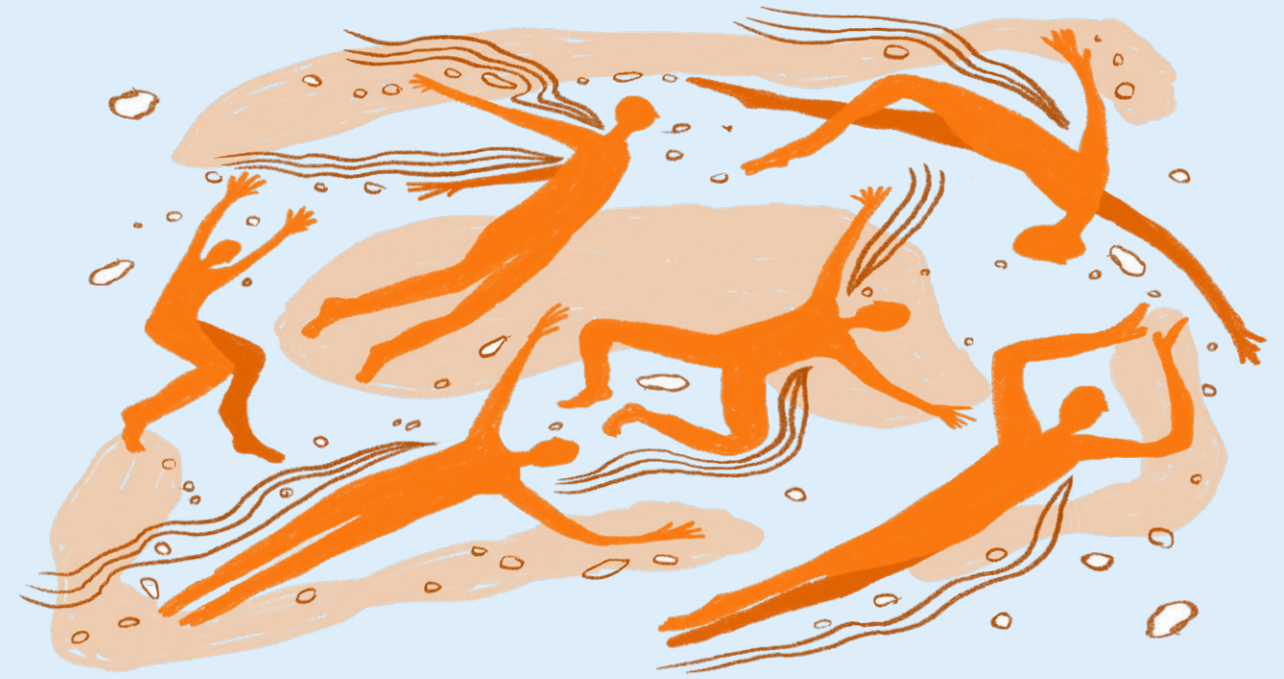
WELKE WERELD MAKEN WIJ MET ELKAAR WAARIN OOK DE ANDER VRIJ KAN ZIJN?

Ruimte creëren en grenzen stellen

Daarmee kom ik terug bij de vraag waarmee dit essay begon: goed vrij zijn, hoe doe je dat? Deze vraag komt terug in *De weg van discipelschap*, de recente handreiking van de beraadgroep Geloof en kerkelijke gemeenschap van de Raad van Kerken. De Raad gebruikt zelf de term *radicaal-rechts*.

De Raad begint bij de waardigheid van ieder mens, geschapen naar het beeld van God. Die waardigheid wordt verbonden met het belang van democratie en rechtsstaat die de waardigheid van ieder mens moeten beschermen. Uiterst rechts gedachtegoed bedreigt precies die waardigheid wanneer mensen worden gereduceerd tot vertegenwoordigers van een bepaalde groep en tot een bedreiging worden gemaakt. De Raad spreekt zich uit tegen radicaal-rechts gedachtegoed, maar wil ook ruimte houden voor verschillende opvattingen en tegelijk grenzen stellen waar de waardigheid van mensen in het geding komt. Daarmee wordt de spanning die Strømmen en Schmiedel beschrijven opnieuw concreet. Want hoe doe je dat?

De recente analyse van AIVD en NCTV scherpt die spanning verder aan. Zij beschrijven hoe rechts-extremisten aansluiting zoeken bij uiterst rechtse politici, opiniemakers en influencers en zich als acceptabele gesprekspartner presenteren. Juist niet

verhulde versies van rechts-extremistische ideeën die dan gepresenteerd worden, dragen bij aan het normaliseren van hun denkbeelden. Het laat zien dat rechts-extremistische ideologieën vandaag de dag makkelijker onderdeel kunnen worden van bredere politieke en maatschappelijke gesprekken en de publieke ruimte kunnen innemen. Dat vraagt om alertheid.

Open en meerstemmig

Voor een kerk die een open en meerstemmige ruimte wil zijn, is deze ontwikkeling van groot belang. Wie er in de kerk spreekt, welke woorden er klinken en welke ideeën als aanvaardbare positie worden behandeld, vormen mede wat binnen de kerk als gangbaar wordt gezien. De Raad ziet in discipelschap een weg om daarmee om te gaan. Jezus ontmoet mensen op de plek waar ze zijn: tollenaars, vissers, mensen die de randen van de samenleving bewonen. Tegelijkertijd is discipelschap een weg van vorming en omkeer, van *metanoia*. De kerk kan zo een vormende plaats worden: een plek waar we niet alleen leren wat we geloven of vertrouwen, maar ook hoe we met elkaar willen leven. Meerstemmigheid vraagt om een ruimte waarin mensen elkaar werkelijk kunnen horen, maar ook om onderscheidingsvermogen wanneer de waardigheid en vrijheid van anderen in het geding komen. Zo komt de kerk opnieuw in beeld als een plek waar vrijheid geoefend kan worden. Goed vrij zijn vraagt ook: welke wereld maken wij met elkaar, waarin ook de ander vrij kan zijn? De gevels van Vrijburg waren er al voordat ik er was en dragen verhalen met zich mee die ons nog steeds kunnen vormen, als we maar kijken. Maar een wereld is nooit af. Wat wij met die verhalen, gebouwen, instituties en tradities doen, ligt niet

vast maar is open, is wild. Goed vrij zijn begint bij het besef dat wij worden gevormd door de wereld die wij delen, en tegelijkertijd verantwoordelijk zijn voor de wereld die wij maken. Welke wereld wij met elkaar vormen en maken, is aan ons. ■

TEKST Rachelle van Andel

Rachelle van Andel (1991) is predikant van Vrijburg. Daarnaast doet zij promotieonderzoek. Het onderzoek draagt de werktitel *In the name of plurality: Resistance to the far right*. **BEELD** Roos Vonk.

Het derde essay verschijnt in het decembernummer en wordt geschreven door **Timothy Stacey**, bijzonder hoogleraar Vrijzinnige religie en humanisme aan de Universiteit van Humanistiek. Het heeft de titel *Vrijheid heroveren*. Over de inhoud schrijft hij: 'Het wordt inmiddels algemeen erkend dat de vrijheid zoals de meeste mensen in het liberale Westen die zijn gaan begrijpen, onder druk staat. Minder vaak wordt opgemerkt dat juist het woord zelf, evenals de centrale symbolen ervan, wordt ingezet door degenen die beperkingen opleggen aan de vrijheid: hoe vrijheid eruitziet, wanneer zij kan worden ingezet en door wie. Een gebruikelijke reactie op deze situatie is geweest om de ware betekenis van vrijheid opnieuw te bevestigen en degenen die het begrip *ijdel* gebruiken als verachtelijk af te schilderen. Ik betoog daarentegen dat het er weinig toe doet hoe we vrijheid definiëren als we onze argumenten niet op zo'n manier voor het voetlicht kunnen brengen dat ze tot de verbeelding van het publiek spreken. Het is tijd, zo stel ik, om creatief te worden.'